

Іван Гальчук (Київ)

АКЦЕНТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ „ГРАММАТИКИ ...” М. СМОТРИЦЬКОГО

Острозька академія попри невеликий термін свого існування відіграла помітну роль у суспільному житті України другої половини XVI – XVII століть. Особливо прислужилася вона до розвою вітчизняної мовознавчої науки. Дві із трьох найдавніших і найвідоміших українських граматик були підготовлені у стінах цього славетного закладу. Маємо на увазі граматику Л. Зизанія 1596 р., яку, за свідченням І. Огієнка, написано в Острозі [9: 200] (В. В. Німчук припускає, що Л. Зизаній здобув тут освіту [8: 17]), і, безперечно, знакову працю М. Смотрицького „Грамматіки Славѣнскія праѣвилное Свѣнтагма” 1619р., яка справила значний вплив на розвиток філологічної науки у східно- й південнослов'янському світі.

У граматиці М. Смотрицького здійснено аналіз різних рівнів церковнослов'янської мовної системи, що було викликано тогочасною освітньою потребою. Староукраїнською мовою, яка повнокровно звучала в полемічних творах представників острозької школи Г. Смотрицького і Х. Філалета, написана лише передмова до „Грамматіки...”, але наявна вона й у викладі матеріалу. Зауважимо, що церковнослов'янська мова того періоду була насичена українськими елементами, і найбільше це стосується акцентуації. Так, І. Огієнко стверджує, що вже у XV ст. українці мали свою послідовну і струнку систему наголосу, вироблену попередніми віками. І тому московське наголошення, яке запровадив І. Федоров у львівське видання “Апостола” 1574 р., було незвичним в Україні: „Року 1639-го друкар Михайло Сльозка видрукував у Львові знову Апостола, – але тут уже всі наголоси українські; ось трохи прикладів на наголоси двох Апостолів, 1574 р. і 1639 року [подаємо зі значним скороченням (літерою **б** після цифри автор позначає зворотній бік листа) – І. Г.]:

Апостол 1574 р. Апостол 1639 р.**Наголоси Наголоси****московські: українські:**

беш □ да л. 130 бе □ ch да 125

вчєра □ 13 б вчє □ ра 12

зако □ нь 15. 26 за □ конь 10 б

наро □ дь 4. 12 на □ родь 2. 3

до него □ 3 из не □ го 2 б

к нему □ 12 б. 14 к не □ му 10 б. 12

осмы □ й 13 о □ смый 11

о □ трокь 7. 8. 9 отро □ кь 6. 7 б

оу мене □ 7 оу ме □ не 3 б

похвала □ 172. 130 похва □ ла 128. 160

твоего □ 9. 10 твоє □ го 7. 7 б" [6: 43 – 44]

Відповідно в московському перевиданні „Грамматіки...” М. Смотрицького 1648 р. акцентуацію наближено до російської, як-от: *рѣмляниньзам.римляньнь,хода □ тайзам.ходата □ й,злоді □ й зам.зло □ дій, ъмя зам. имя □* [7: 98]. Отже, є потреба дослідити наголос граматики 1619 року ширше.

Мета нашої статті – простежити особливості акцентуації іменників у граматиці М. Смотрицького. Особливу увагу зосередимо на наголосі іншомовних слів. При наведенні фактів із стародруків для спрощення орфографії *q, u* передаємо через *y, #* – через *я, ѡ* – через *о*, $\frac{1}{4}$ через *ис, к* через *кз, кс, љ* випускаємо, титли розкриваємо, прийменники від іменників пишемо окремо.

Грамматика М. Смотрицького, як і майже всі українські стародруки, послідовно акцентована. Автор приділив достатню увагу і вченню про наголос. Наголос розглянуто у двох із чотирьох виділених розділів граматики – орфографії та просодії. З огляду на традицію проставляти акценти в друкованих текстах над кожним словом, що зумовлено практичними потребами богослужбової відправи, звернення ученого до наголосу в розділі „Оорвогра □ фій” цілкомлогічне: „Орвогра □ фіаучиттра □ вописа □ ти, и гла □ сом в рече □ нійхпря □ моударя □ ти” (2/1). Наголос же „єст рече □ нійтпросо □ дієює □ рхнюзнаменова □ нійє” (2/1зв.). Просодію М. Смотрицький поділяє на *орвогра □ фійну*, тобто „возноше □ нія иль утисне □ ніягла □ сапись меннаговтиса □ ній иль глагола □ ній” (4/2зв.) і *стіхотво □ рну*, що вивчає, як „художество стіхотво □ рное под ме □ тромильм □ роюяслогкольчєствабы □ тиглаго □ лєм” (60/4), присвятивши обом окремі розділи.

Учений виділяє три типи наголосу, для кожного з яких наявний окремий знак: *оксія* або *о□стрия* (риска похилена справа наліво), що ставиться над наголошеною голосною усіх складів, у тому числі кінцевого, якщо він був закритим (*чело□м, две□рв*), *варія* або *тя□жкия* (риска похилена зліва направо), яка ставиться над наголошеною голосною кінцевого відкритого складу (*твори□, зело□*) та *ерістоме□ня* або *обле□ченья* (у формі відкритого донизу півкруга). Вона може стояти над довгими, за потрактуванням автора, голосними (*и, ъ, ѣ*) перед одиничним приголосним: 1) у передкінцевому складі, якщо наступний відкритий *є□стеством кра□ток зє* або *о (сіло, творіте)*, але *чъсте*, бо після наголошеного йде два приголосних (далі використовуємо лише один знак наголосу: □); 2) у кінцевому складі, якщо наступний приголосний м'який (*щ□нь, рукоя□ть*), але *въждь, челоѿ□к*, атакож у іменах родового множини для розмежування їх з формами однини з таким же буквеним складом (*челоѿ □к, ученък*).

П. Житецький і В. В. Німчук справедливо зауважують, що вчення про просодію і наголос зокрема одягнуто М. Смотрицьким в грецьку термінологію, воно ґрунтується на грецькій системі й не відбиває слов'янської системи наголошування [3: 24; 7: 38], однак треба мати на увазі, що такі знаки наголосу розставлено в українських стародруках, і автор мав дати їм обґрунтування.

Для сучасної акцентологічної науки граматики М. Смотрицького цінна не так поданими в ній теоретичними положеннями про наголос (вони дещо вужче представлені й у попередніх граматиках, і суттєвих відмінностей між ними немає), а, насамперед, фактичним матеріалом, що дає можливість простежити етапи історичного розвитку української наголосової системи.

Акцентуація слов'янського іменника у відмінковій парадигмі досить повно представлена в аналізованій граматиці, що дозволяє зробити деякі узагальнення. Наголошення іменників майже не відрізняється від сучасного українського. Так, коренева акцентуація у всіх формах однини і множини характерна лексемам *ді□ва* (9/1зв. – 9/2), *воєво□да* (9/2 – 9/2зв.), *во□ин* (12/1 – 12/1зв.), *друг* (12/3 – 12/3зв.), *се□рдце* (13/2 – 13/2зв.), *ходота□й* (17/2зв. – 17/3), *любоді□й* (18/1зв. – 18/2), *за□повідь* (15/4зв. – 16/1); суфіксальна – словам *святы□ня* (11/2 – 11/2зв.), *отроця□* (13/4 – 13/4зв.), флексійна – *грѣх* (12/4 – 12/4зв.), *отє□ц* (13/1 – 13/1зв.), *жреци* (13/3зв. – 13/4). Іменник *рука*,

якому в праслов'янській мові був властивий рухомий наголос, на східнослов'янському ґрунті зазнав уніфікації наголошення в однині на флексії (крім кличного відмінка), у множині залишилося давнє. "Грамматика..." вже фіксує ці зміни, і наголос в ній відповідає сучасному: *рука*□, род. *рукъ*; мн. *ру*□*ки*, дав. *рука*□*м* (9/4 – 9/4 зв.).

Однак є і відмінності. Так, слово *п'яньця* подано з давнім кореневим наголошенням: *п'я*□*ниця*, род. *п'я*□*ници*; мн. *п'я*□*ници*, род. *п'я*□*ниц* (10/2 зв. – 10/3), яке донині збережено у більшості південно-західних говорів. Те самостосується лексем *знаме*□*ння і ками*□*ння*, які, як вважає В.Г. Складенко, устарювавши в українській мові під впливом трискладових іменників з суфіксом *-ъје* (*воло*□*сся*, *жолу*□*ддя*) отримали наголос на другому складі [13: 468]. Граматика М. Смотрицького, як і багато інших давніх пам'яток, цих змін не фіксує: *зна*□*меніє*, род. *зна*□*менія*; мн. *зна*□*менія*, род. *зна*□*меній* (18/3 – 18/3 зв.), *ка*□*меніє*, *ка*□*менія і ка*□*меній* (19/2 зв.).

З давньою флексійною акцентуацією вжито також іменники *суддя*□*таярмо*□: *судіа*□, род. *судіъ*; мн. *судіъ*, род. *суді*□*й* (11/1 – 11/1 зв.), *ярє*□*м*, род. *ярма*□, мн. *ярмъ*, род. *ярє*□*м* (11/4 зв. – 12/1). У східнослов'янських мовах вони унаслідок дії до протиставлення відмінкових форм однини і множини отримали у множині кореневий наголос.

З XVII ст. українські пам'ятки починають фіксувати результати дії тенденції до акцентуаційного протиставлення відмінкових форм однини і множини первісно кореневонаголошених іменників, що полягають у зміні кореневої акцентуації у множині на флексійну. У розглядуваній праці цього процесу невідображено: *бра*□*т*, род. *бра*□*та*; мн. *бра*□*тіє*, зн. *бра*□*ты* (15/3 – 15/3 зв.), *ма*□*терьма*□*ти*, род. *ма*□*тери*; мн. *ма*□*тери*, род. *ма*□*терій* (16/1 зв. – 16/2). Унаслідок дії названої тенденції флексійну акцентуацію форм множини отримали й іменники чоловічого роду праслов'янської рухомої парадигми, попередньо зазнавши вирівнювання наголошення на корені. М. Смотрицький подає такі іменники з незмінною кореневою акцентуацією: *дом*, род. *до*□*му*; мн. *до*□*ми*, род. *до*□*мов* (15/2 зв. – 15/3), віменник *син* у множині на *-ове* узагальнено флексійну акцентуацію, на *-ы* спостерігаємо хитання: наз. *сы*□*ны і сыно*□*ве*, род. *сын і сыно*□*в*, дав. *сын і сыно*□*вом*, зн. *сын и сыно*□*вы*, кл. *сын и сыно*□*ве*, ор. *сы*□*ны і сына*□*ми*, місц. *сын і сыно*□*х і сыно*□*вех* (13/3 зв.).

Окремої уваги потребує наголошення вокатива. Окситоно-

вані іменники у сучасній українській літературній мові поступово втрачають давній кореневий наголос кличного відмінка й отримують флексійний, як-от: *горо* □, *ріко* □, *бійцю* □, *мудрецю* □. Цей процес в іменниках І відміни, як засвідчують монографія І. Гануша і граматики С. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера [2: 73; 14: 250], виник у південнозахідних говорах. О. Потебня українського вокатива з флексійним наголосом не допускає [10: 115]. Послідовно наголошений на корені кличний відмінок й у М. Смотрицького: *рука* □ – *ру* □ *ко* (9/3зв.), *судіа* □ – *су* □ *діє* (11/1), *зрѣх*, род. *зрѣха* □ – *зрѣше* (12/4), *отец*, род. *отца* □ – *о* □ *тче* (13/1), *жреци*, род. *жерица* □ – *же* □ *рче* (13/3зв.), *врачь*, род. *враця* □ – *вра* □ *чю* (19/1). Цікаво, що в граматиці словенській Л. Зизанія окремі іменники І відміни мають флексійний наголос вокатива: *Луко* □ (31 зв.), *судія* □ (33).

Виходячи з положень М. Смотрицького „*Она* □ *сно про* □ *чєе бдюдод* □ *мобу* □ *ди:вогре* □ *ческихрече* □ *нїихорвогра* □ *фїйгре* □ *ческой, влаті* □ *нскихлаті* □ *нстейхраньмїйбы* □ *ти.ивоєвре* □ *їйскихєвре* □ *їстей*” (4/2) і, як зазначено вище, „*Орвогра* □ *фїаучитпра* □ *вописа* □ *ти, и гла* □ *сомврече* □ *нїихпря* □ *моударя* □ *ти*” (2/1), слід очікувати в граматиці послідовного дотримання в іншомовних словах акценту мови-джерела. Переважно цього правила автор дотримується:

акро □ *ама* (13/4 зв.) з гр. *ακρόβια* ‘почуте (читання розповідь, спів); пізніше – читець, співак, музикант, актор’;

амфі □ *врахѣй* (62/3) з гр. *ἀμφίβραχος*;

анане □ *ст* (62/3) з лат. *ἀνᾶραestus* (гр. *ἀνα* □ *παιστος*, що спричинило двояке наголошення в українській мові);

анєпсі □ *ї* (17/4) з гр. *ἀνεψιός* ‘племінник, двоюрідний брат’;

ано □ *мал’а*, о... *ано* □ *малєх* (11/3), *ано* □ *мала* (41/2) – вірогідно, утворення від грецького прикметника *ἀνώματος*, з якого походить *ἀνομαλία* (лат. *ἀνότᾱλία*); пор. *ано* □ *малных* (1/4);

апокалѣ □ *псіс* (16/3) з лат. *ἀποκάλυψις* (гр. *ἀποκάλυψις*, відповідно до якого сучасний український наголос);

аргуме □ *нта* – наз. мн. (1/3) з лат. *argumentum*;

аро □ *ма* (13/4 зв.) з лат. *ἀρῶτα* ‘арома □ т’ (гр. *ἀρωμα*, *ἀρώματος*);

а □ *птос* (15/1), *а* □ *птос*, род. *а* □ *птоса* (15/1 зв.) з гр. *ἄρτος* ‘посвячений пасхальний хліб’;

а □ *сма* (13/4 зв.) з гр. *ἄσθμα* ‘а □ стма’;

ва □ *рвар* (51/3) з гр. *βάρβαρος*;

єкса □ *метєр* (62/3 зв., 62/4 зв.) з гр. *ἑξάμετρος* ‘гєкса □ метр’;

□ *мны* – наз. мн. (62/3 зв.) – вірогідно, безпосередньо з гр.

ύμνος 'гімн', про що свідчить графічне оформлення та контекст;
 γυμνασιον (15/1зв.), γυμνασιον (18/4) з гр. γυμνάσιον 'гімназія';
 οριζομη, ορίζω / ορίζομητος 'горизонт' (14/3 зв.);
 γραμμα (13/4 зв.) з гр. γραμμα 'грам';
 διακτηль (62/3, 62/3зв.), зн. διακτηля (63/1), ор. διακτηлем
 (63/1, 63/1 зв.), наз. мн. διακτηле (62/3 зв., 62/4), найімовірніше,
 з гр. δάκτυλος;
 διαλεκта (1/3), род. διαлекта (3/4, 52/1, 52/3, 52/3зв. та ін.),
 дав. διαлекту (52/4), ор. диалектом (60/3зв.), род. мн. диалектов
 (1/2) з гр. διάλεκτος; сучасний нормативний диалект відповідно
 до лат. *dialectos*;
 диалектики – род. (60/1) з лат. *dialectice*, принаймні, наголос
 постав під впливом латини, бо від гр. *διαλεκτικός* первісно наго-
 лошеним був би передостанній склад;
 дискос (15/1), дискос, род. дискоса (15/1зв.) з гр. δίσκος 'диск';
 церковний посуд';
 дифтонгом – ор. (3/2 зв.) з лат. *diphthongos*, гр. наголос
δίφθογγος подає у своїй граматиці Л. Зизаній: *δίφθονγι* – наз.
 мн. (4 зв.), *δίφθονгов* – род. мн. (4);
 догма (8/1 зв., 13/4 зв.) з гр. δόγμα;
 емблема (13/4зв.) з гр. ἐμβλημα (сучасне українське емблема
 від лат. *emblēma*);
 енергія (52/1), енергію – зн. (50/2 зв.) з гр. ἐνέργεια 'діяль-
 ність, сила';
 етмологія (2/1), етмологія (6/1) з лат. *etymologia* (гр.
ετυμολογία);
 ієреї, ієреї, мн. ієреї, ієреї (17/3 – 17/3зв.) з гр. *ιερέυς*;
 ікона (3/2 зв.), икона – зн. (60/1 зв.) з гр. *εἰκὼν, ὄνομα*;
 іпарх (3/3), впарх (61/3) з гр. *επαρχος*;
 комета (8/1 зв.), як зазначає автор, з гр. *κομήτης* (лат.
comēta);
 лексис (1/3) з гр. λέξις 'слово';
 лекції – наз. мн. (1/3) з лат. *lectio*;
 лос (3/4 зв.) з польськ. *los* 'жереб, доля';
 логіка (3/4 зв., 5/3), логики – род. (60/1) з лат. *lōgicā*;
 метаморфозис (16/3) з гр. μεταμόρφωσις 'зміна, перетворення'
 (сучасне *метаморфоза* відповідно до лат. *metamorphōsis*);
 муса (9/3), муси – род. (62/3 зв.) з гр. μουσα 'муза';
 нумфа (9/3) з гр. νύμφη;
 олар (56/2 зв.) з лат. *altar, āris*;

ортогра□*фі*а(2/1зв.),*ортогра*□*фі*а(2/1,2/1зв.),*ортогра*□*фі*я(4/2, 11/4, 13/2 зв., 32/2 зв.), *ортогра*□*фі*и – род. (4/2), *во ортогра*□*фі*и(60/4),*коортогра*□*фі*и(4/2),*поортогра*□*фі*я(3/2зв.) з лат. *orthogrāphīa* (гр. *ορθογραφία*);

плане□*та* (8/1 зв.), як зазначає автор, з гр. *πλανήτης*;

поє□*та* – наз. (8/1зв.,9/3),*поє*□*ту* – род. (60/3зв.), як зазначає автор, з гр. *ποιητής*, однак, зважаючи на графічну близькість до лат. *poēta*, не виключений вплив обох мов, пор. ще *поє*□*ті*ки – род. (60/1) з гр. *ποιητική* і лат. *poētīca*;

сакраме□*нт* (15/2 зв.) з лат. *sacramentum*;

св□*нта*гма з гр. *σύνταγμα* ‘побудова, порядок, організація, лад’;

св□*нта*ксїс, род.*св*□*нта*ксїос, мн.*св*□*нта*кси, род.*св*□*нта*ксїй (16/2 зв.) з гр. *σύνταξις*;

студе□*й*, род. *студе*□*я* (51/1 зв.) з гр. *σπουδαῖος*;

*сх*ма (59/4 зв.), *сх*мата (59/4), *сх*маті□*см* (31/3 – двічі), *в сх*маті□*сма*х (31/2 зв.) з гр. *σχῆμα*, зменш. *σχημάτιον* і *σχηματισμός* ‘форма, схема’;

те□*ма* (13/4зв.) з гр. *θέμα*;

*темпера*ме□*нт* (15/2 зв.) з лат. *tempērāmentum* (суч. *темпера*□*мент*, мабуть, з польськ. *temperament* або за аналогією до запозичень через цю мову на -*мент*);

трапе□*з*ѣ – дав. (56/4) з гр. народн. *τραπέζα* [5: 32]

хроногра□*ф*(60/3зв.) з гр. *χρονογράφος* (суч.*хроно*□*граф*згідно з лат. *chrōnōgrāphus*)

і□*амв* (62/3) з гр. *ἴαμβος* ‘ямб’

Навіть побіжний огляд акцентуації іншомовних слів в граматиці М. Смотрицького показує, що вона значно відрізняється від сучасної української, але, як свідчать інші пам’ятки, написані староукраїнською мовою, такий же наголос був поширеним у кінці XVI – XVII століттях, напр.: *в апокалі*□*пси* (1: 325 зв.), *о*□*лтар*, род.*о*□*лтаря*(16:30),*о*□*лтар*(11:929),*на о*□*лтару*(11:703), *трапе*□*зу* – зн. (12: 187 зв., 215 зв.), *трапе*□*зою* – ор. (12: 24²).

Це був період становлення наголошення іншомовних слів в українській мові й конкуренції двох мовних стихій – грецької та латинської. Грецький вплив, який підтримувався старослов’янською мовою, починаючи з середини I півріччя XVII ст., поступово занепадає й поширюється латинський і польський у зв’язку з суспільно-політичними подіями. Вибір того чи іншого акцентного типу супроводжувався хитанням наголосу в бага-

тьох лексемах не лише в різних стародруках, але й у межах одного твору. Не вдалося уникнути цього явища і М. Смотрицькому, пор.: *пара*□*дигма* (8/1 зв., 10/3 зв., 13/4 зв., 32/2, 40/3 зв., 40/4, 41/1, 62/4) від гр. *παρα*□*δεγμα* і *пара*□*δѣгма* (11/2, 11/2 зв., 17/2 зв., 23/1 зв., 23/4) від лат. *pārādigma*. Цікавим є випадок, коли автор, покликаючись на грецизми, подає іменник *ана*□*ѣма* (13/4 зв.) з латинським наголосом (лат. *ānāthēma*), водночас грецький *ανάθεμα* нормативний для сучасної української мови. В українських стародруках також спостерігається вагання акцентуації у цьому слові за грецьким і латинським зразками, напр.: *ана*□*ѣма* (17: 12/1 – двічі) і *ана*□*ѣму* – зн. (17: 48/2).

Потрібно зазначити, що не завжди наголос кожного іменника чітко прив'язаний до однієї з мов, бо в той час відбувалося вирівнювання акцентуації іншомовних слів за фіналями, тобто кінцевими компонентами. Так, українським іменникам на *-ика* невластивий був наголос на передостанньому складі, й тому лексема *грам*□*тіка* (1/4, 3/4 зв.), род. *грам*□*тіки* (2/1 зв., 60/1 – двічі), *грам*□*тіки* (1/2 – двічі, 1/2 зв., 1/3 зв., 2/1, 51/3 зв., 54/4), дав. *грам*□*тіце* (1/4) подана з наголосом на третьому від кінця складі, як у лат. *grammātīca*, хоч, орієнтуючись при написанні свого підручника на грецькі зразки, мав на увазі гр. *γραμματική*, який використав у своїй граматиці Л. Зизаній, відповідно із заміною грецького закінчення і звичним у таких випадках відтягненням наголосу: *грам*□*матіка* (1 – двічі), род. *грам*□*матіки* (1, 1 зв.) тощо. Граматику Л. Зизанія М. Смотрицький, безперечно, добре знав і студіював.

Зазнали акцентуаційних змін також грецизми на *-ія*, і цей процес у граматиці М. Смотрицького зафіксовано. Так, з грецьким акцентом подано лексеми *теологі*□*а* (4/1 зв.) з гр. *θεολογία*, *філософі*□*а* (4/1 зв.) з гр. *φιλοσοφία*, однак в ... *хроноло*□*гїи* (60/3 зв.) з гр. *χρονολογία*, а також *просо*□*діа* (2/1 – двічі, 60/3 зв.), *просо*□*дія* (4/2 зв. – 4 рази), *просо*□*діи* – род. (5/1 зв., 60/4 зв.), *ко*□*діи* (4/2 зв.), *просо*□*дією* – ор. (2/1 зв., 4/2 зв. – двічі) з гр. *προσῳδία* (лат. *prōsōdīa*), де вчений використовує латинський акцент, вживаючи останній термін для опису грецької просодійної системи, перенесеної на церковнослов'янський ґрунт.

Наголос іншомовних слів у граматиці М. Смотрицького незмінний. На той час вони ще не зазнали дії українських акцентних тенденцій до протиставлення форм однини і множини, які у стародруках почали проявлятися з другої половини XVII

століття, тому *по ... псалтыри* (1/3 зв.) з гр. *ψαλτήριον* цілком звичне для цього періоду, пор.: *в псалтыри* (1: 320).

Загалом відзначимо, що акцентуація іменників в аналізованій граматиці відповідає тогочасній українській.

Бібліографія

1. Баранович Л. Меч духовный. – К., 1666 (стародрук).
2. Hanusz J. Über die Betonung der Substantiva im Kleinrussischen. – Leipzig, 1883. – 95 с.
3. Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке. – К., 1889. – 162 с.
4. Зизаній Л. Грамматика словенска. – Вилно, 1596 / Підгот. до вид. і вступ. стаття В. В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1980 (стародрук, факсим. вид).
5. Колесов В. В. Ударение заимствованных слов в русских памятниках XVI – XVII вв. (К вопросу об акцентологической адаптации заимствованной лексики) // Русская историческая лексикология и лексикография. – Издательство Ленинградского университета, 1972. – С. 28 – 45.
6. Митрополит Іларіон. Український літературний наголос. – Вінніпег, 1952. – 304 с.
7. Німчук В. В. Грамматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства // Мелетій Смотрицький. Грамматика. – К.: Наук. думка, 1979. – 112 с.
8. Німчук В. В. Систематичний підручник церковнослов'янської мови „Грамматика словенска” Л. Зизанія // Лаврентій Зизаній. Грамматика словенська. – К.: Наук. думка, 1980. – 55 с.
9. Огієнко І. І. Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нариса та прим. М. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
10. Потєбня А. А. Ударение / Подг. к изд. В. Ю. Франчук. – К.: Наук. думка, 1973. – 172 с.
11. Радивилівській А. Огородок. – К., 1676 (стародрук).
12. Сборник Острожский. – Острог, 1588 (стародрук). Цифровими індексами позначаються рахунки (перший рахунок не позначається).
13. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник. – К.: Наук. думка, 2006. – 709 с.
14. Smal-Stocky S., Gartner T. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913. – 550 s.
15. Смотриський М. Грамматика словенския правильное свнтагма. – Єве, 1619 / Підгот. вид. і вступ. стаття В. В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1979 (стародрук, факсим. вид). При документуванні з цієї

пам'ятки перша цифра вказує на зошит, друга – на аркуш у цьому зошиті.

16. Требник Петра Могилы. – К., 1646 (стародрук).

17. Філялет Х. Апокрисис. – Острог, 1598 (стародрук). При документуванні з цієї пам'ятки перша цифра вказує на зошит, друга – на аркуш у цьому зошиті.